

Vigh Enikő

A jog mint multidiszciplináris tudomány

Szmodis Jenő *Multidiszciplináris jogi tanulmányok* című kötete (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012. 234 p.) - amint arra a könyvhöz írt ajánlásában Szabadfalvi József professzor is utal - „a hazai elméleti jogi irodalomban úttörő vállalkozásnak számít.” A mű alcíme (Jogról az evolúciótól a kultúráig) is sejteti a megközelítések sokszínűségét, ami a szerzőnek már A jog realitása¹ című monográfiáját is jellemezte. A szerző előszavában kitér arra, hogy a jog deklaráltan multidiszciplináris aspektusú megközelítésének újszerűsége nem jelenti azt, hogy „a hazai irodalomban nem voltak olyan kutatások, amelyek a jogot és annak jelenségeit multidiszciplináris természetű vizsgálódás közegében közelítették meg.” Sőt, éppen ellenkezőleg, a szerző azt hangsúlyozza, hogy a joggal kapcsolatos kérdések legtöbbször más tudományterületek vizsgálati (etikai, logikai, történelmi, szociológiai, stb.) perspektíváit feltételezik. Nem jelentek meg azonban eddig olyan munkák, amelyek kifejezetten a multidiszciplinaritást helyezték volna előtérbe, illetve magának a jognak az interdiszciplinaritását, mégpedig olyan kísérlet keretében, amely a jog multidiszciplináris kutatási lehetőségeinek belső struktúráját is tisztázni igyekszik.

A kötet három nagyobb egységből áll. Az első rész metodológiai kérdésekkel foglalkozik, körülhatárolva a multidiszciplináris jogi tanulmányok tárgyát, célját, módszerét, valamint bemutatva a jogot mint multidiszciplináris tudományt. A második rész a multidiszciplináris jogi kutatások eddig kialakult gyakorlatát mutatja be, vázlatosan ismertetve a jog más tudományterületek szempontjából történt vizsgálatát. A kötet talán legizgalmasabb, harmadik egysége a multidiszciplináris jogi tanulmányok perspektíváit kutatja. A szerző itt nem csupán új vizsgálati aspektusok lehetőségeit veti fel, de saját kutatásai eredményei alapján igazolja a javasolt új szempontok létjogosultságát. E körben a jog humánantropológiai, személyiségpszichológiai, vallástörténelmi és történelemfilozófiai vonatkozásai tárulnak fel. A szerző e nagyobb fejezetet – és magát a kötetet – a további kutatási perspektívák lehetőségeinek tárgyalásával zárja.

Amint a szerző rámutat, a multidiszciplináris jogi tanulmányok egy, a gyakorlatban már létező tudományos praxis, mely *tágabb* értelemben a jognak az egyéb tudományterületek oldaláról való vizsgálatát, a jog, és egyéb társadalmi jelenségek határterületeinek megismerését és leírását, *szűkebb* értelemben azoknak a tudományterületeknek a feltérképezését jelenti, amelyeket célszerű tekintetbe venni a jog *elméleti* és *gyakorlati* művelése során. A jog mint a multidiszciplináris kutatás tárgya meghatározásánál nem hagyható figyelmen kívül a minden elméleti kutatás kiindulópontjának meghatározásánál elkerülhetetlenül fennálló bizonyos *önkényesség*. A szerző több oldalról bizonyítja, hogy önkényességünknek csupán a fokozataiban lehet különbség, azonban magában az önkényesség fennállásában nem, amely magára a kutatási eredményre is szükségképpen kihatással lesz. Szmodis nagyobb problémát lát abban, ha a jog lehetséges megközelítési módjai közül a kutató valamelyiknek *kizárólagos érvényt* kíván biztosítani. Az előzőeket figyelembe véve, a szerző szerint a multidiszciplináris jogi tanulmányok tárgya a jognak illetve a jog különböző vonatkozásainak olyan sajátos bemutatása, amely az egyes megközelítési módokban rejlő lehetőségeket korlátozottságuk hangsúlyozása mellett igyekszik vázolni. A multidiszciplináris jogi tanulmányok célja, hogy (1) a jogot mint összetett emberi és társadalmi jelenséget vizsgálja több tudományág eszközeivel, módszereivel; (2) kérdéseket tegyen fel a jog természetére vonatkozóan; (3) szélesítse a jog kutatásának és gyakorlati alkalmazásának szemléleti horizontját, és (4) segítsen egy sematikus, vagy épp az öncélú problémásokszorozást elkerülő, széles látókörű jogi szemlélet kialakításában. A multidiszciplináris jogi tanulmányok módszere a

¹ Szmodis Jenő: A jog realitása – Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletekig. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.

jogi jelenségek összetettségének bemutatása az egyéb tudományágak szempontjainak alkalmazásával és módszereivel.

A jogelmélet hagyományos megközelítési módjai két jól elhatárolható iskolába sorolhatók: a *konceptualista* (fogalomelemző, a jogot dogmatikai-technikai oldalról vizsgáló), és a *funkcionalista* (a jogot társadalmi jelenségként, a társadalomban betöltött szerepe oldaláról vizsgáló) elméletbe. Szmodis rámutat, hogy – mivel a jog társadalmi funkcióval mindig rendelkezik, de egzakt fogalmakat nem mindenhol hoz létre – a konceptualista megközelítés nem minden szisztémában tekinthető alkalmas megközelítésnek. A jog kialakulását illetően a szerző hangsúlyozza, hogy a korábban elkülönülten élő embercsoportokban hatékonyan működő, hitszerűen rögzült normarendnek már nem működnek hasonló hatékonysággal más csoportokban. Szmodis Eibl-Eibesfeldt, Gumpłowicz, Ortega és Zlinszky nyomán meggyőzően érvel amellett, hogy ha ilyen eltérő szokású csoportok kényszerülnek együttélésre, akkor kerül előtérbe a jog mint sajátos szabályrend. Ilyenkor az egyes szokásrendekből bizonyos normák jogi jelleget kapnak, s követésüket immár hatalmi szó írja elő. E folyamatot Szmodis a „jog kicsapódása” jelenségének nevezi. A szerző a jogelméletet többszintű gondolati struktúrájának ábrázolja, amelyben a jog vizsgálatát (a) humánétológiai és evolúciópszichológiai; ezután (b) kultúranropológiai, ezzel összefüggésben jogszociológiai, történelemfilozófiai és vallásfilozófiai; és ahol a feltételek adottak: (c) fogalmi, analitikus szinteken véli lehetségesnek és szükségesnek.²

A szerző ezután a jogot mint multidiszciplináris tudományt a „helyes jogtan” illetve a „leíró jogtan” oldaláról közelíti meg, és arra a következtetésre jut, hogy valamennyi jogelméleti perspektíva többé vagy kevésbé már alkalmazta a multidiszciplináris megközelítést, ennyiben tehát a multidiszciplináris jogi tanulmányok kategóriáját alkalmazni feltétlenül jogosult és elmélettörténetileg megalapozott. A szerző interpretációjában „helyes jogtan” olyan, a jogot „megkettőző” megközelítés, mely szerint a tételes jog mellett (felett) létezik egy természeti, logikai vagy isteni eredetű „szociális ideál”, és a tételes jog annyiban „helyes”, amennyiben ennek a „felettes” ideálnak megfelel. A másik megközelítés, a leíró jogtan - függetlenül a jog értéktartalmától - a jogi jelenségek leírásával és elemzésével foglalkozik, és számos jogelméleti iskola gyűjtőfogalmául szolgálhat: így a történeti jogi iskola, a jogszociológia, a jog kultúra alapú megközelítése, a jog-összehasonlítás és a jogpozitivismus számára is. Az előző megközelítésekben többé-kevésbé mind jelen van a multidiszciplinaritás mint a jog megközelítésének módja.

A szerző a jog mint emberi és társadalmi jelenség vizsgálata során kimutatja, hogy a jog multidiszciplináris vizsgálata nem csupán jogosult a korábban tárgyaltak szerint, hanem *szükségszerűség is*. A társadalom fejlődésével az egyes szaktudományok megjelenése nagy hatással volt a jogi vizsgálódásokra. Így a XVIII. században a történetírás mint elkülönült tudományág kialakulása a jogtörténet; a pozitivismus kialakulása a jogpozitivismus; a XIX. században a lélektan megjelenése a jogi realizmus; az antropológia kialakulása a jogszociológia/jogtörténet/antropológiai jogelmélet és a szabadjogi iskola megjelenéséhez vezettek. Fennmaradt és a II. világháború után új erőre kapott a természetjog is, amely azonban ideologikusan erősen töltött volt, és kevésbé volt tekintettel a természettudományok felfedezéseire. A XX. században Konrad Lorenz etológiai kutatásai, majd ezek nyomán a humánétológiai kutatások szükségessé teszik mindezen új tudományágak következtetéseinek levonását a jogelmélet területén is, egyrészt a jog mint szabályrend kialakulásának, másrészt az egyes jogintézmények megértésének oldaláról. Az előzőekből következik, hogy a jogbölcselet mindinkább multidiszciplináris tudománnyá fejlődik, amelynek során egyre nagyobb hangsúlyt kap a jog emberi és társadalmi jelenség volta.

² Vö: Szmodis Jenő: Adalékok a nyugati jog problematikájához. (Válasz Péteri Zoltán tanulmányára) Állam- és Jogtudomány 2010. II. 203-218.

A szerző részletesen vizsgálja a jog és kultúra kapcsolatát, és megállapítja, hogy még az egymástól eltérő nézetek is egyetértenek abban, hogy a jog és a kultúra egymást közvetve és közvetlenül többszörösen befolyásoló intézmények. Közöttük létezik egy „közbülső kapcsolat”, a jogszemlélet, mely az adott kultúrában gyökerezik, meghatározza a normák tartalmát és a normákról alkotott vélekedéseket. Széleskörű összehasonlítást tesz a Nyugat és a Kelet joga között mindezek alátámasztására. A *Nyugat jogpozitivizmusát* annak többgyökerűségével magyarázza: a kora-középkorban állammá szerveződő törzsek törzsi joga továbbél a kánonjog primátusa mellett, majd a XI. századtól elindul a római jog recepciója - azonban ezt a folyamatot a keresztény teológia szelekciós (az egyes római jogi intézményeket a Szentírás tanításainak tükrében átvenni engedő) funkciója sokáig keretek között tartotta.³ A XV. században a humanizmus már elutasítja az egyház primátusát, a reformáció korában pedig az egyház feletti világi hatalom megvalósulásával párhuzamosan kialakul az „észjog”. Ezek a továbbélő római jog struktúráival együttesen kialakítják az államról és jogról alkotott ma is élő nyugati felfogást, melyben a jog mint állami akarat jelenik meg, a jog teste a normaszöveg, amelynek értelmét nem valamely transzcendens tanítás fényében, hanem magából a normaszövegből kell kibontani. Ezzel a szakralitástól megfosztott nyugati jog ismét közeledni kezd az antik Róma formalizmusához, amelyben a szöveg az elsődleges és legitim.⁴ Ez a felfogás vezetett utóbb a szélsőséges jogi normativizmushoz, a jogpozitivizmushoz, amely a jogot önreferenciális, zárt rendszerként kezeli. A Nyugat jogában a „binaritás” a „jogszerű-nem jogszerű” kettősségében jelenik meg (nem pedig a vallási/morális szempontú „helyes - nem helyes” kettősségben).

Ezzel szemben a *Kelet jogfelfogásában* jellemző maradt a *teokratikus felfogás*, a jog isteni eredete, melyet áthat a valláserkölcsei tartalom. A bíraskodást a konkrét méltányossági szempontok uralják (Weber). A „binaritás” itt a valláserkölcsei szempontból helyes - nem helyes ellentétpárban fogalmazódik meg. Kevésbé jellemző a jogágak elkülönülése (pl. az iszlám jog, a saria polgári, családjogi, büntető és eljárási kérdéseket is rendez; Kínában hagyományosan a jog sokáig elsősorban a mi fogalmaink szerinti „közjog”, ezen belül is elsősorban büntetőjog, az állam és az egyén viszonyát rendez, hiányzik az egyén-egyen viszonyát szabályozó jogterület). Általánosságban elmondható, hogy kevésbé fontos a jognak mint társadalmi szabályozónak a szerepe a többi normarendhez képest (hagyomány, erkölcs, nevelés, melyek összefüggenek a szilárd társadalmi hierarchiával, békéltetésre való törekvéssel, a közjó és a kollektivitás eszméjével). A hatalmi ágak elválasztása e jogokban nem merül fel, mert a jog minden megnyilvánulásában a felsőbbrendű akaratnak megnyilvánulása. Hagyományosan nem alakul ki a joggal professzionálisan foglalkozó réteg sem (a mandarin inkább filozófus, a muszlim kádi pedig leginkább vallási tisztséget viselő személy). Következtetésként levonható, hogy a jogszemlélet és egy jogrendszer természete a legmélyebben gyökerezik az adott kultúrában. Helytelen ezért a jogot vagy annak valamely intézményét az adott kulturális közegből kiragadva vizsgálni.

A jog mint tudomány vizsgálatának körében a szerző először *Popper „tudomány - nem tudomány” demarkációjának tételével* foglalkozik, mely szerint tudomány mindaz az elmélet, amely cáfolható, amelynek tévességét bizonyítani lehet; ezzel szemben nem tudomány mindaz, ami nem cáfolható, tehát, amely csupán hihető vagy elutasítható. A szerző Popper tételét éppen Popper logikája és érvrendszere alapján cáfolja, rámutatva, hogy az aligha bizonyítható vagy cáfolható popperi demarkációs elmélet saját rendszerében maga is áltudományosnak minősül. Cáfolja továbbá a popperi elméletet annak hangsúlyozásával is, hogy az ismeretek a tudomány állásának bizonyos szintjén nem biztos, hogy alátámaszthatók vagy cáfolhatók, a megfelelő ismeretek és eszközök hiányában. Annak kimondása pedig, hogy egy elmélet *mai ismereteink*

³ Vö: Szmodis Jenő: A nyugati jogkoncepció változása a kora középkortól Dante prepozitivizmusáig. *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis* VIII. évf. 2012. 311-24.

⁴ A kérdés bővebb kifejtését lásd Szmodis: A jogpozitivizmus néhány korai jelenségéről és azok montaigne-i bírálatáról. *Jogtudományi Közöny* 2011. (66. évf.) január 50-55.

szerint nem tudományos, meglehetősen relatív értékűvé teszi tudomány és nem tudomány elhatárolását. Cáfolja továbbá azon megfontolásból is, hogy igaz felismerésekre sokszor nem racionális, hanem *intuitív* módon jutunk, az elme működésének „divergens” (kreatív, asszociatív) funkciója révén (nem pedig a „konvergens”, a lehetőségek körét logikus úton leszűkítő gondolkodás útján). Ez utóbbi okfejtést támasztja alá az a pszichológiában jól bizonyított tétel, hogy objektívnek tűnő ismereteink is tele vannak szubjektív mozzanatokkal, amennyiben értelmi műveleteink tapasztalatainkon és emlékezetünkön alapulnak, amelyek viszont érzelmileg erősen meghatározottak. Szmodis megállapítja továbbá azt is, hogy logikánk maga is a tudattalanban gyökerezik. Részletezi e körben Jung „kollektív tudattalan” tételét, mely szerint minden lényeges eszmének megvan a történelmi előzménye egy olyan korból, amikor „a tudat még nem gondolkodott, hanem észlelt”. A logika fogalmai (ellentét-azonosság, végesség-végtelen, véletlen-okozatosság) mind az emberiségnek ebbe az „észlelő” korszakába nyúlnak vissza. Összegezőképpen elveti a popperi tudományosság-demarkációt egyfelől magának a tételnek a saját rendszerén belüli áltudományos volta, másrészt annak egyoldalú racionalizmusa miatt.

Ezek után Szmodis arra az álláspontra helyezkedik, hogy – noha a jogtudomány mint társadalomtudomány a természettudományokhoz képest erősen polemikus – a jogtudományt *objektív szabályszerűségek uralják*, és ez a tudományosság ismérve. A jog léte és működése feltárható törvényszerűségekkel rendelkezik, és sok esetben maga teremt a maga számára szilárdnak tekinthető tényezőket pl. dogmatikai tételek és jogelvek formájában, amelyek objektivitását szakmai közmegegyezés adja. A szerző ugyanakkor hangsúlyozza a *jog sok szempontból irracionális* voltát is. Ezt döntően annak tulajdonítja, hogy a jog mint emberhez kötődő jelenség, csak annyiban racionális, amennyiben maga az ember is az. Aronsonra hivatkozva kifejti, hogy az ember nem racionális, hanem „racionalizáló” lény: alapvetően érzelmi-indulati-szociálisan rögzült értékrendje alapján hozza meg ítéleteit, amelyeket aztán igyekszik racionális, logikus ítéleteknek beállítani. A jogalkalmazás körében eme irracionálási elem érvényesülésének a kontinentális jogrendszer jogpozitivistája volta némileg gátat szab. Bár nem teljesen, mert a pozitivistikus jogfelfogásban is sok irracionális elem is van. A jogpozitivismus ugyanis a „kiszámíthatóság” és a „forgalombiztonság” eszméjének oltárán gyakran feláldozza a „funktionalitást”, és társadalmilag és morálisan nem védhető magatartásokat is elismer. Az inkább igazságosság-alapú (pl. common law) jogrendszerekben, ahol a normaközpontúság kevésbé érvényesül, sem áll másképp a helyzet az irracionálissal, mivel ott a jogszolgáltatás van jobban kiszolgáltatva az irracionális elemeknek (bírói mérlegelés).

Szmodis a tudományfejlődés körében vizsgálja a szakosodás és interdiszciplinaritás problémáját, mint az integráció és dezintegráció szükségszerű ciklusait. E körben kifejti, hogy a tudás olyan tudattartalom, amely alapvetően hiten alapul. Az embernek ugyanis a saját tudattartalmához való viszonya alapvetően az a feltételezés, hogy az (ti. tudattartalma) megfelel az attól objektíve függetlenül létező külső realitásnak. Azonban a „reális” világnak már ez a tudatunktól független léte sem bizonyított, ezért tudásunk alapvetően hiten alapul. Így a tudás és a hit nem választható el egymástól élesen, és a szétválásuk sem történetileg, sem földrajzilag nem ment végbe valamennyi nagy civilizáció esetén. Nyugaton a görög szofistáktól kezdve viszonylag élesen elvált a tudás és a hit, majd a tudás további területekre bomlott, létrejöttek az egyes szaktudományok, majd a tudomány további fejlődésével a szaktudományok határai ismét „összeérnek”, így érkezve el az interdiszciplinaritáshoz. Ez a folyamat a természettudományok területén viszonylag zökkenőmentesen zajlott, azonban a társadalomtudományok területén - mint a jogtudományén is - mindenfajta inter- és multidiszciplinaritásra való törekvést sokszor kísért és kísér gyanakvás. Ennek okát a szerző elsődlegesen a társadalomtudományok ideologikus jellegében látja, hiszen ahol a hitszerű képzetek erősebbek, ott a „hitviták” hamarabb fellángolnak.

A jog multidiszciplináris megközelítésének eddigi gyakorlatát elemezve Szmodis különböző tudományágakat és azoknak a jogelmélet szempontjából jelentős megállapításait, alkotásait

vizsgálja. A *jog és a filozófia* kapcsolatát illetően megállapítja, hogy a kapcsolódási pontok, követve a filozófia belső tagozódását, ontológiai (lételméleti) természetűek: mi a jog, melyek annak okozatos összefüggései; gnoszeológiai (ismeretelméleti) természetűek: mit jelent a jogi megismerés, hogyan és milyen ismereteket szerezhet a jogtudomány, és mi a jogi megismerés módszertana; etikai jellegűek: mi a helyes jog; logikai természetűek: a különböző logikai eljárások (kevesebbről többre, többről kevesebbre következtetés, következtetés az ellenkezőből, dedukció, indukció, szillogizmus) nagy jelentőségűek a jog gyakorlati alkalmazásában. Az általános-különös viszonyának logikai szabálya - a jog esetében a törvény általánosságának és az egyedi tényállás különösségének ellentéte - kapcsán veti fel azt a kérdést, hogy a formálisan meghozott jogi norma mennyiben tekinthető a jog forrásának. Utal a klasszikus görög álláspontra (Arisztotelész), mely szerint ami törvénnyel meghatározható, azt nem szabad bírói mérlegelésre bízni, mely rendszer ugyanakkor a méltányosságot nem a törvény lerontójának, hanem az igazságosság érvényesítése érdekében való kiegészítőjének tekinti. Szmodis szembeállítja ezzel a modern jogrendszereket, melyekben - különösen a pozitivisták jogi kultúrákban - a szélsőséges normativizmus eluralkodása diszfunkciókat eredményez.

A *jog és etika* kapcsolatát illetően hangsúlyozza a kettő különösen szoros kapcsolatát, melyek mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás területén felmerülnek. E vonatkozásban vizsgálja azt a kérdést, hogy a jog/etika kontextusában felvetődő etikai ítélet vajon a harti értelemben vett kritikai erkölcsből (Szmodis itt utal a weberi lelkiismeret-etikára is) vagy a konvencionális, pozitív (azaz köz)erkölcsből származzon-e. Helyesli a tételes jognak a „jó erkölcsre” utaló szabályait, amelyek azonban ha a bírót a közmorálhoz utalják vissza, nem engednek teret a közmorál jobbításának (bár a bírói önkényt is korlátozzák).

A *jog és a teológia* kapcsolatát illetően ismerteti azok összefonódásának mély gyökereit a Nyugat társadalmában, mely a keresztény középkorra vezethető vissza, melyben a kánonjog és a profán jog kettőssége volt jellemző, a kánonjog primátusával. A kánonjog - mely szakrális eredete mellett sokat merített a római jogból - befolyását több csatornán keresztül fejtette ki: a IV. századtól kiépülő egyházi jogszolgáltatás, a királyi kancelláriák és a templomok és kolostorok mint hiteles helyek útján; spirituális-kulturális csatornán: egyrészt a római egyház kulturális-civilizációs fölényének köszönhetően, másrészt a keresztény államok uralkodóinak a pápával szembeni alávetettsége folytán (a „felkenés” mint az uralkodóvá válás aktusával a királyok a pápa vazallusai lettek). A kánonjog primátusát alapozta meg és tanúsítja Szent Tamás jogbölcselete, melyet a „*Summa theologicá*”-ban foglalt össze: a *Lex aeterna* Isten bölcsességéből ered, ennek az ember általi helyes megismerése *Lex naturalis*-ként jelenik meg az ember előtt, és erre kell épüljenek az ember alkotta törvények, a *Lex humana*. Ez utóbbiak megerősítése Istennek a Szentírásban kinyilatkoztatott törvénye, a *Lex divina*. A *lex humana*, a tételes jog csak annyiban kötelező, amennyiben azt a lelkiismeret helyesként ismeri fel, azaz összhangban állónak az isteni eredetű törvénnyel. A keresztény moralitásban a jog tehát nem önérték, csak az isteni akarat alárendelt eszköze. A reneszánsztól és különösen a reformációtól kezdve a teológiának a jogra való befolyása korlátozottá vált, és inkább csak a keresztény szellemű filozófián és természetjogon át hatva érvényesült. Megvalósult az állam és az egyház emancipációja, és a XVI. századtól a római jog recepciója is nagy lendületet vett. A későbbi századok során ugyan megtörtént a teljes szekularizáció, és az állam által alkotott jog formálisan mentesült a szakrális jellegtől, azonban az évszázados közös gyökerek folytán a Nyugat jogának tanulmányozásakor nem vethető el, sőt hangsúlyosan esik a látba a nyugati jog teológiai szempontú szemlélete.

A *jog és történelem* és a *jog és szociológia* kapcsolatának vonatkozásában a szerző kifejti, hogy a történelemtudomány kialakulásával a „helyes jog” kutatása helyett előtérbe került a jog *okozatosságának* és *időbeli változásának* vizsgálata, a jog normatív természetének vizsgálatáról annak társadalmi vonatkozású megközelítésére került át a hangsúly (mely utóbb a jogszociológia kialakulását is lehetővé tette). Alapmű e körben Vico *La Scienza Nuova* című munkája, mely a

történelem folyamatában a Gondviselés munkálkodását látta, azonban okozatosságot tárt fel a szükségletek, a hiedelmek és a társadalmi cselekvések között (ezzel a jogtörténeti iskola előfutára volt). Megállapítja a szerző, hogy a jog történeti és szociológiai szempontú kutatása még távolról sem merítette ki lehetőségeit. Amennyiben a történelemben nem események véletlenszerű adatsorát, hanem események okozatos összefüggéseit látjuk, a jog történeti kutatása egyben szociológiai relevanciával is bír, melyben különös figyelmet érdemel pl. a jogkövető és a normaszegő magatartások okainak vizsgálata, és a társadalomnak a jogról és igazságosságról alkotott vélekedése, továbbá az előbbiek egybevetése a tényleges joggyakorlattal.

A *jog és az irodalom* kapcsolata tekintetében Szmodis kifejti, hogy egyrészt a jogi művek mint irodalmi alkotások (törvénykönyvek, perbeszédék, jogi tárgyú retorikai művek), másrészt azon szinte megszámlálhatatlan mennyiségű irodalmi alkotás képezheti vizsgálat tárgyát, melyekben a jogra vonatkozó információk vannak, ez utóbbiak körében különbséget téve a kifejezetten állam- és jogbölcséleti művek (pl. Platón Állama, az utópia-művek (egyebek között Morus, Bacon, Swift művei), az ún. utaztató államregények (egyebek között Voltaire, Montesquieu, Huxley művei) és az egyéb, jogi utalásokat tartalmazó művek között.

A *jog és kultúrantropológia* kapcsolatát illetően kifejti a szerző, hogy ez a terület a történeti jogi iskola működése nyomán bontakozott ki. A jogot nem mint normát, hanem mint társadalmi praxist vizsgálja, kiterjedve a nem nyugati népek tanulmányozására is. Vinogradoff mellett – akit Krader az antropológia szempontjából releváns szerzőként tárgyal – utal Herman Post eszméire (melyek a népszellemmel magyarázzák a különböző jogrendszerek eltéréseit), Kohlerre (akinél a történelem mint fejlődés tűnik fel, s mely fejlődésnek egyik előmozdítója maga a jog), Malinowski munkájára (melyből kitűnik, hogy a korábban „barbárnak” tartott tradicionális társadalmak korántsem voltak vadak és barbárak, hanem nagyon is racionálisak, sok vonatkozásban hasonlóak „civilizált” társadalmunkhoz, mely hasonlóság mögött egy időtlen és ősi emberi jelleg létezését feltételezi). A jogi antropológia későbbi irodalmában is erős hangsúlyt kapott a civilizált és barbár társadalmak közötti korábban túldimenzionált különbség cáfolata, így e művek előfutárai voltak a XIX. század második felétől kibontakozó humánetológiának. Anthony Amsterdam és Jerome Bruner mai kutatásai a halálbüntetés, a faji megkülönböztetés, a család intézményének kérdését kulturális, antropológiai és pszichológiai kontextusban tárgyalják.

A *jog és pszichológia* kapcsolatát tárgyaló fejezetben a szerző – a többi terület (például a jogtörténet és a jogszociológia kapcsolatát elemző részek) feldolgozásához hasonlóan – figyelemreméltó, kifejezetten eszmetörténeti megközelítéssel tárja fel új tudományterületek kialakulásának történetét. A szerző e körben kifejti, hogy a XVIII század egyoldalúan racionalista világgépe mintegy kiprovokálta az e felfogással teljesen szembe forduló azon vélekedést, mely a történelmet és az életet mint vak erők játékterét fogta fel (Schopenhauer, Kirkegaard), és amely inspirálta a kibontakozó modern pszichológiát. A XIX. század elején a pszichológia még kifejezetten megkülönböztette a beteg elmét a normálistól, egyúttal beteg- és betegségközpontú volt. Az előbb említett filozófusok és mások (pl. Nietzsche) hatására a pszichológiában szemléletváltás történt, a XIX. század második felétől annak fókuszja az embernek mint olyannak (nem pedig a *beteg* embernek) a lelki sajátosságai felé fordult. Freud projekciós elmélete, Adler kompenzációs teóriája és Jung lélektani típusai mind azon felismerés körül mozognak, hogy nem csak a beteg elme, hanem az emberi elme általában is, meghatározott, legtöbbször tudattalan korlátok között működik, és akaratlagosan alig befolyásolható törvények irányítják. Ehrlich a kötelezettségek teljesítésére való hajlamot pl. a környezethez való alkalmazkodásra irányuló kényszerből vezette le; Petrazycki az intuitív - az egyéni jogtudaton és belső tapasztaláson nyugvó - joggal veti össze a racionális, intellektuális eredetű tételes jogot, amely bár motiválja a magatartásokat, befolyásoló ereje lényegesen kisebb, mint a belső, intuitív indíttatású jogtudaté. A skandináv jogi realizmus általánosságban hangsúlyozta a jog pszichés vonatkozásait, de értékükön alul kezelte az ember viselkedését befolyásoló tudati és tudattalan tényezőket. Jeles képviselői

Hägerström (a jogi fogalmakat üres kategóriáknak tekinti), Olivecrona (a jog eredetét a társadalomban és nem az államban keresi, és tagadja a jog és az erkölcs különbözőségét), és Lundstedt (a jog valódi lényege vonatkozásában a társadalmi jólét és a társadalmi érdek kategóriáinak tulajdonít kitüntetett szerepet, az „igazságosság” fogalmát relativizálja, azt csak a címzettek szubjektív érzése által tekinti meghatározottnak).

A szerző álláspontja szerint a különböző tudományterületek vonatkozásában még igen sok lehetőség vár kiaknázásra. Kiemelten tárgyalja a *jog és a humánetológia* kapcsolatát.⁵ E terület kényes voltára Csányi Vilmos professzor a könyvhöz írt ajánló soraiban hívja fel a figyelmet, utalva arra, hogy a társadalomtudományi megközelítések gyakorta hajlamosak a humánetológia által feltárt tényeket helytelenül interpretálni, és azokból téves következtetéseket levonni. Csányi professzor külön üdvözli Szmodis munkájának humánetológiai szempontból való szakszerűségét, és azt a tényt, hogy ez az új tudományterület immár a jogtudomány perspektíváját is gazdagítja. A jogtudomány eddig néhány elszigetelt kísérlettől eltekintve ugyanis nem foglalkozott az ember közösségi létét alapvetően érintő természettudományi tényekkel. Az etológia és a humánetológia által feltárt jelenségek a jog szélesebb horizontú megközelítését ígérnek, és alkalmasak a jog általános, minden jogrendszerrel érintő vonásainak megragadására. A főemlések etológiai tulajdonságait a szerző a következőkben foglalja össze: a tulajdon képzetének kezdetleges megjelenése; a territoriális viselkedés és azzal kapcsolatos agresszió; a szociális vonzódás, az összeütközések feloldására az engesztelés; a bosszúálló viselkedés; a dominancia megalapozásánál a szövetségek létrehozására való képesség és a dominanciaharcokat követő békülési igyekezet; a saját csoport - idegen csoport éles megkülönböztetése és a csoportok közti agresszió. A *humánetológia* az emberi faj sajátos viselkedésmintáival foglalkozik, melyek kialakulásában a szelekciónak és az adaptációnak tulajdonít jelentőséget. Az emberi fajra jellemző főbb tulajdonságok: a szociális vonzódás, a csoporton belüli agresszió csökkenésével, a szociális relációk kiemelkedő jelentőségével; altruizmus (csoporton belül); a csoportok közötti agressziós hajlam növekedése, mely párosul a csoporthoz (magához a csoporthoz, annak absztrakt szimbólumaihoz) való hűséggel; képesség a szövetségek szövetségeinek kialakítására; egyezkedő viselkedés a csoportok közötti kapcsolatokban a csoport autonómiájának megőrzése mellett; imitációs készség; összehangolódási készség, empátia, részvétel; indoktrinálhatóság, azaz a csoport belső szabályrendjét közvetítő közös eszmével való hitszerű azonosulás; igen alacsony parancsmegtagadási képesség; a vezetői ranghoz egyfajta igazságos szolgáltató funkció kapcsolódása; konstrukciós készség, ezzel összefüggésben a szabálykövetés (amikor a domináns egyed helyébe egy elvont szabály követése lép); a rítusok megjelenése; konszenzuseresés.

E humánetológiai tényekből következtetések vonhatók le az egyes jogelméleti iskolákra vonatkozóan is. A *társadalmi szerződés elméletek*, bár részmegállapításaikban igen különbözők, közösek annak feltételezésében, hogy *egyének tudatos* megállapodása hozta létre a társadalmat. Ezzel szemben a humánetológia megállapításai szerint a társadalmak megszerveződése az ösztönök és hajlamok mentén történt, melyek elsősorban a fajt és csak másodsorban az egyént jellemzik. A *parancselméletek* a jogot általában olyan hatalom parancsaként fogják fel, amely szokásszerűen nem engedelmeskedik más hasonló személynek. Azt sugallják, hogy a jog hatalmi jelenség és a parancsot a szankció emeli joggá. Ennek ellentmond az ember ösztönös utánpótlási és szabálykövetési készsége, alacsony szintű parancsmegtagadási képessége, altruizmusra és szubmisszióra való hajlama. A *jogpozitivisták elméletek* a jogot elvileg tetszőleges tartalmúnak vélik (figyelmen kívül hagyva a jogfunkció lényegét). E felfogásban elvileg lehetséges tehát olyan jog is, amely kizárólag „rossz” szabályokból áll, ennek azonban ellentmond az ember konstrukciós

⁵ E témát a szerző több korábbi tanulmányában tárgyalta, s vizsgálódásainak legfontosabb következtetéseit összegzi az itt ismertetett kötetben. Lásd Szmodis Jenő: Egyes jogintézmények és jogelméleti irányzatok a humánetológia tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Jur. et Pol.* 2010. 111-143.; Szmodis Jenő: A jog a humánetológia tükrében. *Magyar Tudomány* 2011. 05. 548-557.

készsége és bizonyos racionális és szociális tulajdonságai (és a történelem gyakorlatában ezt igazolja például a kommunizmus, a spanyol tekintélyuralmi rendszer bukása, a vadkapitalizmus megszelídülése). A természetjog elidegeníthetetlen jogokat tulajdonít az embernek abból kiindulva, hogy az ember „más”, mint a természet. A szerző úgy véli, hogy a természetjogias elidegeníthetetlen emberi jogok csak az ún. saját csoporton belül tekinthetők viszonylagosan garantálhatóknak, míg az idegen csoportok relációjában e jogok helyzete már lényegesen kevésbé egyértelmű. A csoportok közötti konfliktusok ugyanis magukban hordozzák az ellenfél démonizálásának, és annak a veszélyét, hogy a szemben álló csoport tagjait az ember ne tekintse fajtársának. A minden korszakban előforduló rabszolgaság is ellentmond az elidegeníthetetlen emberi jogok egyébként rokonszenves, és társadalmi ideálként támogatandó képzetének. Szmodis álláspontja szerint a humánológia egyfajta demisztifikált természetjog alapját veheti meg.

A jog és a szociálpszichológia kapcsolatát illetően a szerző leszögezi, hogy a szociálpszichológia a pszichológia és a szociológia kialakulásának, és egymáshoz való kapcsolódásának eredményeképpen jött létre a XIX. század második felétől kezdődően. A jogszociológia a jog jelenségeinek társadalmi aspektusból való elemzésével foglalkozik, a pszichológia pedig főleg a skandináv és az amerikai jogi realizmusban, majd az ún. Critical Legal Studies nevű mozgalomban hatott a jogi gondolkodásra. Amikor a tudományos érdeklődés az egyén és a közösség viszonyának vizsgálata felé fordult, voltaképpen akkor jött létre a szociálpszichológia, melynek fő kérdései, hogy miként viselkedik az egyén a társadalmi interakciókban, hogy szerveződnek és működnek a formális és informális emberi csoportok, hogy alakul azoknak egymáshoz való viszonya, és hogy az ember hogyan, és mennyire befolyásolható. A szociálpszichológia megközelítésmódja e kérdésekkel kapcsolatban alapvetően leíró jellegű. A szociálpszichológia fontos felismerése, hogy az egyén viselkedésére nagymértékben befolyással bír más személyek jelenléte (ösztönző erő, versenyhelyzet, gátlások oldódása), hogy az ember alapvetően nem racionális, hanem „racionalizáló” lény.

A jog és a szociálpszichológia néhány fontos kapcsolódási pontja például a jogalkotással összefüggésben azoknak a mozzanatoknak a feltárása, amelyek meghatározott irányú szabályok kialakulását kikényszerítik. Fontos továbbá azoknak a tényezőknek a figyelembevétele, amelyek a jogkövető magatartást elősegítik, illetve annak vizsgálata, hogy az új normák egy társadalom adott kulturális közegébe miként illeszkedik. A jogalkalmazás során is vannak tanulságai a szociálpszichológia tényeinek, ezekre például az amerikai jogi realizmus mutatott rá az ítélezési tevékenységet befolyásoló tényezők társadalmilag meghatározott természete kapcsán. Végül bizonyos szociálpszichológiailag releváns tények a jog speciális szabályozási területeit képezhetik (például a büntetőjogban a csoportos elkövetés jelentősége, reklámjog, médiajog, a piac szabályozása vagy a választási kampányok szabályozása).

A jog és a személyiségpszichológia kapcsolatát illetően Szmodis hangsúlyozza, hogy a pszichológiai forradalom, különösen a freudi tudatalatti és a jungi tudattalan arra figyelmeztetett, hogy az ember távolról sem tisztán racionális lény, ezért magatartása nem modellezhető kizárólag ésszerűségi alapon. Szmodis egy saját, korábbi kutatásának példáján mutatja be a személyiségpszichológia és a jogtudomány eddig feltáratlan kapcsolódási lehetőségeit. A régi – vélhetően etruszk eredetű – római jog szorongásokkal teli fatalitásának és formaközpontúságának összefüggéseit pszichológiai alapon vizsgálva rámutat, hogy a tudattalan szintjén a szorongások szinte szükségképpen hívják elő a szigorúan formalizált rituális cselekvéseket. Mindezzel kapcsolatban a szerző hangsúlyozza, hogy az egyes jogi szisztémák jellegzetes jelenségei mögött nem csupán a kulturális mozzanatokat célszerű meglátnunk, hanem a kultúra szintjénél archaikusabb pszichológiai réteget is. Utóbbi jelentősen befolyásolni képes a kultúra egyes jelenségeit és magát a jogi gondolkodást.

A jog és vallástörténet kapcsolatát tárgyalva Szmodis arra figyelmeztet, hogy a vallási képzetek hangsúlyosan képesek kifejezni egy társadalom értékrendjének súlypontjait. Vallás és jog kapcsolata a kifejezett vallásjogok estén kézenfekvő. A jog és vallás összefonódásának vizsgálatakor nagyon lényeges körülmény, hogy bár a formálisan is vallási alapú államokban (néhány törzsi és iszlám állam és a Vatikán) a világ lakosságának csak elenyésző hányada él, azonban szinte valamennyi iszlám országban, Izraelben és Indiában a vallásnak kiemelt jelentősége van a jogban, illetve gyakorlatilag valamennyi modern jogrendszer eredetében vallási mozzanatokat hordoz. Még azoknál a jogrendszereknél is, ahol kifejezetten hiányozni látszik a hitbéli megalapozottság, kimutatható, hogy legitimációs forrásként valamely racionálisan nem igazolható elvre építkeznek, valamilyen metajurisztikus hiedelemrendszerre, pl. a kommunista rendszerek a marxizmus-leninizmus ideológiára, a liberális kapitalizmus az emberi jogok és a tulajdon szentségére, a szabad versenyre. Ez utóbbiak hiedelemszerűségét támasztja alá az is, hogy minden kritikát elutasítanak, részgazságukat abszolutizálják és univerzális igénnyel lépnek fel.

A jog és történelemfilozófia kapcsolatát elemezve a szerző rámutat, hogy a jogfilozófia szempontjából kiemelten releváns, ún. szubsztantív történelemfilozófiák azzal a fő kérdéssel foglalkoznak, hogy a történelem alakulásában felismerhetők-e általános törvényszerűségek.⁶ A történelem *eshetőleges* alakulását valló, racionalista koncepció (Popper, Nietzsche, Burckhardt, Huizinga) nagyjából megfeleltethető a pozitivista jogszemléletnek. A *teleologikus* történelemfilozófiák az emberi viselkedési komplex egy-egy elemének túlhangsúlyozásával gyakran erősítenek olyan jogkoncepciókat, amelyek ideológiájuknak leginkább megfelelnek. A jogpozitivizmust általában magukévá teszik, akár az ember szociabilitását eltúlzó kommunista eszméről (szocialista normativizmus), akár a „fajok” harcát ideológiája középpontjába helyező náci államról legyen szó. Hangsúlyos kivétel a keresztény teleologikus történelemkép, amely kifejezetten szemben áll a jogpozitivizmussal és a katolikus természetjogra támaszkodik. A *ciklikus* történelemfilozófia (pl. Spengler), amely minden kultúra mulandóságát hirdeti, szintén elveti a történelem szabad alakíthatóságának gondolatát, nem feltételez végső célt és olyan jogi felfogást preferál, amelyben az egymást követő kultúrák jogi jelenségei kissé más formában, de megismétlődnek.

A jogfilozófia perspektíváit illetően a szerző kifejti, hogy a jogbölcseletre is igaz az a tudományfejlődést általánosan jellemző jelenség, hogy gyakran megszokások és szekuláris dogmák határozzák meg az állásfoglalásokat mindaddig, amíg ezeket egyesek meg nem kérdőjelezik és utóbb rámutatnak azok hitszerű természetére. Azután ezek az új elgondolások kanonizálódnak, újabb dogmarendet alkotnak és a régi tudás helyébe lépnek. A jog kutatása is az ilyen kritikai vizsgálódások és a kritikák kritikája révén vált heterogén tudományos tevékenységgé. Ez is egyik oka és bizonyítéka annak, hogy a jogelmélet szükségképpen tekinthető multidiszciplináris tudományterületnek. A *nyugati jog jövőjét illetően* a szerző rámutat, hogy a római alapú nyugati jogkoncepció expanzióját elsősorban a Nyugat katonai, gazdasági befolyása tette lehetővé, így ennek hanyatlásával egyre inkább várható, hogy a nemzetközi kapcsolatok jogát mindinkább meghatározza majd a feltörekvő Kelet jogszemlélete.

Szmodis Jenő új könyvének érdemeit Szabadsfalvi József professzor - igen pontosan fogalmazva – így összegzi, s magam is ekként ajánlom a kötetet az olvasók figyelmébe: „A jog jelenségvilágának bemutatását, elemzését a címben jelzett multidiszciplináris módon közelíti meg. Így a hagyományosnak tekinthető filozófiai, etikai, teológiai, szociológiai, pszichológiai stb. kontextuson túl a kevésbé, vagy egyáltalán nem alkalmazott szociálpszichológiai,

⁶ A szerző eddig két jogfilozófiai szempontból is releváns történelemfilozófiai kötetében foglalkozott e tudományterület alapvető kérdéseivel, valamint e problémáknak a jogfejlődéssel és jogi gondolkodással való kapcsolatával. Lásd Szmodis Jenő: *Kultúra és sors*. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2007.; Szmodis Jenő: *A görögökről – Nietzsche és Spengler nyomán*. Argumentum, Budapest, 2012.

kultúrantropológiai, humánetológiai vizsgálódások új értelmezési keretet, lehetőséget biztosítanak a jog tanulmányozásának kitágítására, korábban a jogelméleti vizsgálódások részéről figyelmen kívül hagyott területeknek a jogfilozófiai diskurzusba való beemelése. A könyvet ajánlom nemcsak a jogelméletben járatos kollégák, hanem e kérdések iránt affinitást érző egyetemi hallgatók számára is.”